

2-тақырып. Кедендік құқықтық қатынастар.

Сабақтың мақсаты: Кедендік құқықтық қатынастардың мазмұнын ашу, Қазақстан Республикасында кедендік қатынастардың қалыптасуы мен дамуына талдау жасау

Жеке мемлекеттің құрылу кезінде кеден саласына қатысты бірнеше нормативтік құқықтық актілер қабылданды. Негізінен кедендік тарифтік реттеуді қамтитын 1991 ж. 24 желтоқсандағы "Кеден тарифтері мен баждары туралы" ҚР-ң Заңы, Үкіметтік шешімдерімен, әкімшілік құқық бұзушылық, туралы Кодекстің нормаларымен сәйкес келетін 1991 ж. 12 желтоқсандағы "ҚР-ң кеден комитетін құру туралы" Президент жарлығын айтуға болады. Келесі кеден саласындағы маңызды қадам - "ҚР кеден ісі туралы" 1995 ж. 20 шілдедегі Заң күші бар Президент Жарлығы (бұдан кейін - "Кеден ісі туралы" Жарлық) - 1999 ж. 16 шілдедегі Қазақстан Республикасының "Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы" Заңы (бұдан кейін - "Кеден ісі туралы" Заң). Кедендік реттеу, бүгінгі түсінігімізше, кеден құқық институттарының жиынтығы, "кедендік әкімшілік ету" ұғымын білдіреді.

Осылайша Қазақстанның кеден заңдылығы құрылымы бойынша әр түрлілік сипатқа ие болып, халықаралық кеден құқығы нормаларына, конституциялық, әкімшілік құқық, қаржы, салық, қылмыс-процесуальдық құқық салаларына сүйенеді. Кеден заңдылығына кіретін Үкіметтің, Кеден комитетінің, ҚР Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілері қабылдануда. Кеден мәселелері бойынша ғылыми зерттеулер пайда бола бастады. Кейбір әкімшілік құқық мәселелерін қарастыратын ғалымдар: жаңа институттардың құрылу үрдісінде, мәселен қаржы, банк, кеден, салық, муниципалды және т.б. құқық салалары сияқты әкімшілік құқықтың нормалары басқару әдістемелік орталығы ролін атқарып, олардың нығаюына көмектесіп, кешендік институттар мен жеке құқық салаларына бөлінуін қолдауда деп атап көрсетеді.

Кеден құқығының кешендік болуы Қазақстанның құқық саласын жаңа материалмен толықтыратын, ерекшелігі бар дербес сала ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан құқығының жаңа, кешенді салаларының пайда болуын қоғамдық және мемлекеттік өмірдің әр түрлі жүйелерінің қажетті деңгейде дамуымен байланыстыруға болады. В. Н. Протасовтың айтуынша, "Мұндай салалардың жоқтығы белгілі әлеуметтік салалардың болмауын білдіреді" (*Протасов В. Н. Что и как регулирует право. М., 1995. С. 39*).

Кеңес дәуіріндегі заң ғылымы кешендік құқық салалары туралы көптеген идеялар тастаған болатын: 1947 ж. басында В. К. Райхер, одан кейін 1957 ж. Ю. К. Толстой, 1961 ж. О. С. Иоффе мен М. Д. Шаргородский.

Олар құқық жүйесі мен құқық заңдарын қарастыра отырып олардың құрылымында кешенді құқықтың қайнар көздеріне ие бөлімдердің бар екенін айтты.

Ю. К. Толстой негізгі және кешенді құқық салалары арасындағы

төмендегі айырмашылықтарды ажыратады:

1) Әр құқық саласы пәннің біртұтастығына ие, Кешендік салада пән біртұтас емес, сондықтан ол әр түрлі болып келеді.

2) Негізгі құқық саласының құрамына басқа құқық саласының нормалары кірмейді. Керісінше, кешендік құқық салаларының нормалары негізгі құқық салаларынан алынатын нормалардан тұрады.

3) Құқықтық реттеудің өзіндік жеке әдістемесі болмай жеке негізгі құқықтық сала бола алмайды. Ал кешендік құқық салалары құқықтың басқа салаларының әдістемелерін пайдаланады.

4) Негізгі құқық салаларының бүгінгі күнгі қалыптасқан құқық жүйесінде белгілі бір объективті орны бар болса, кешендік құқық салалары құқық нормаларын жүйелендірудің нәтижесі болып табылады, және құқық жүйесінде ешқандай орын алмайды. (Толстой Ю. К. О теоретических основах кодификации гражданского законодательства // Правоведение. 1957. № 1.44-5 б.)

Құқықтық реттеудің пәні мен әдістемесінің болу шарты тек кешендік құқық саласы ғана емес, негізгі құқық салаларының (1-қосымшадағы схемаға қараңыз) басты аргументі болып табылады.

Кешендік құқық саласына ғылыми қадамды ары қарай дамытқан - В. Н. Протасов. Кешендік құқық саласының тәуелсіз екендігін негіздей келе: "Егер негізгі құқық саласының бастамасы - заң яғни әдістеме болса, кешендік құқық саласының бастамасы - пәннен әлеуметтік бастама". В. Н. Протасов кешендік құқық саласы туралы ойын қорытындылай келе: "Құқықтық негізгі салаларға бөлу - оның "функционалды" ұйым екендігін көрсетсе, ал Құқықты кешенді салаға бөлу, әрқайсысы пәндік немесе басқа кешендік саланы құрайтын, реттеулі біртұтас әлеуметтік түзілімдерді құру мен құқықтың қамтамасыз ету болып табылатын "аймақтық" (пендік) қағида негізінде жүргізіледі" (Протасов В. Н. Көрсетілген еңбек. 43 бет) - дейді.

Қазақстанда кеден саласының жаңадан енгізілуіне орай және сол кезеңнің заңдарына сәйкес, кеден органдарының қызметінің жүзеге асуына байланысты кедендік құқық өзінің қалыптасқан уақытынан бастап, өз алдына, дербес тіршілік етуге ұмтылды.

Біз көрсетіп отырған кеден құқығының құқықтық реттеу пәні құқықтық қатынастарды реттеу үшін қабылданған, ол заңды бекітілген, кешенді сипаттағы нормаға ие.

Кеден құқығы өзінің пайда болу кезінен бастап сол кезеңнің заңдарына, Қазақстан үшін кеден саласындағы жаңалықтарға сәйкес кеден органдарының атқаратын қызметтерінің күшіне орай дербестікке ұмтылды. Ю. А. Тихомиров сияқты бірқатар ғалымдар кедендік реттеуді әкімшілік құқық институты ретінде қарастырды. Әйтсе де, ол, бір жағынан: "...жоғарыда аталған мемлекеттік және қоғамдық өмір салаларын тек қана мемлекеттік басқарудың өзінде ғана қарастыруға болмайтындықтан, жалпы және ерекше бөлімдердің мазмұны мен арақатысын жаңаша түсіну алда тұрған мәселе. Оларда өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі реттеу бастамалары күшейіп келеді", - дейді (Тихомиров Ю. А. Публичное право. М., 1995. С. 333

Кеден құқығы кешенді құқық саласы ретінде құқықтық институттардың бөлімдерінде (блоктарға) қамтылатын құқықтық нормалар жиынтығы болып табылады. Осы институттар мен құқықтық нормалардың мазмұнынан құқық саласының кешенділігі көрінеді. Кеден аясындағы қатынастар, кеден саясаты, кеден ісі, мемлекет бекіткен ережелер болып табылатын нормалар арқылы реттеледі. Кеден қатынастары әкімшілік құқығымен реттелетін әкімшілік-құқықтық қатынастармен өте ұқсас болып келеді. Бұл қатынастарда тараптардың құқықтары мен міндеттері мемлекеттің атқарушы және билік ету қызметімен байланысты болды. Кеден құқығының негізгі институттарын қарамастан бұрын олардың мазмұнының кейбір бөліктеріне, сонымен бірге кеден құқығының кешенділігі мен кешенді бөліктерінің ара-қатынасына тоқталуды жөн көріп отырмыз.

Кеден саясаты институты автор ойынша ҚР Президентінің Заң күші бар "Кеден ісі туралы" Жарлығында дұрыс белгіленгендігінен, яғни кеден саясатын кеден ісінен бөліп қарағандықтан, оны мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының құрылымды бөлігі ретінде қарастырғандықтан құралып отыр.

Егер кеден құқығы дамуының бірінші кезеңінде "Кедендік тариф және баж туралы" ҚР заңына сәйкес Кедендік-тарифтік кеңес негізгі бағыттарын белгілейтін кедендік-тарифтік саясат сұрақтарын анықтаумен ғана сипатталса, ал екінші кезеңде кеден құқығының сапалы түрде жаңа құқықтық институты пайда болды.

Кеден саясаты салыстырмалы түрде тәуелсіз болғандықтан, оның белгілі бір бағдарлары кеден аясынан тыс салаларда да қолданыс табады. Бұл негізгі институттың проблемасы негізінен кеден саясатының мақсаттарын жүзеге асыру механизмінде болып табылады, яғни олар Қазақстан нарығын және тұтынушылар мен өндірушілерін қорғау; экономикалық дамуға қозғаушы болу және оның құрылымдық қайта құрылуына ықпал ету; монополизмге қарсы тұра отырып. бәсекелестікті дамыту; экспортқа шығару мен өндірістегі импорт алмастыруды қолдау; шетелдік инвестициялар тарту; сауда саясаты мақсаттарын шешу.